

LIETUVIŲ KALBA 1863 M. SUKILIMO AGITACIJOJE

Ieva Šenavičienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

---

Istoriografijoje lietuvių kalbai 1863 m. sukilime didesnio dėmesio nebuvo skirta, o ir tas, kurio sulaukta, tik epizodiškas. Apie lietuvių literato Mikalojaus Akelaičio 1861 m. bylą dėl lietuviškų agitacinių raštų yra rašęs Augustinas Janulaitis jam skirtoje monografijoje¹. Šia byla, taip pat byla dėl ant Kauno gubernijos bažnyčių 1862 m. rastų agitacinių atsišaukimų domėjosi Kostas Jurgėla². Vaclovas Biržiška, A. Janulaitis ir lenkų istorikai paskelbė kai kuriuos lietuvių valstiečiams skirtus sukilimo raštus³. Straipsnyje panagrinėsime, kokį vaidmenį vaidino liaudies lietuvių kalba sukilimo agitacijoje, aptarsime pagrindines šios agitacijos rūšis.

Viltis atkurti Lenkijos ir Lietuvos valstybę, nuo 1860 m. viešai išsakoma Lenkijos Karalystėje, o nuo 1861 m. ir Rusijos aneksuotose Abiejų Tautų Respublikos žemėse prasidėjusiomis manifestacijomis, o vėliau ir sukilimu, negalėjo realizuotis be valstietijos paramos: išlaisvėję iš baudžiovos gausiausi krašto gyventojai valstiečiai buvo didelė socialinė jėga. Tai gerai suprato Lenkijos ir Lietuvos revoliucionieriai. Paskatinti valstiečius paremti jungtinės valstybės atkūrimo idėją mėginta panaudojant bažnyčią, švietimą, įvairius renginius, įvertinta ir agitacija liaudies kalba. Liaudies kalbą, kaip priemonę religijai stiprinti, nuo 5-ojo XIX a. dešimtmečio Žemaičių vyskupijoje labai sėkmingai vartojo Katalikų bažnyčia⁴. Vienas iš 1863 m. sukilimo veikėjų Lietuvoje Jokūbas Geištoras taip pat rašė, kad liaudiškai tautiška akcija buvo naujas veiksnys, įvestas į politinę kovą už Lenkijos nepriklausomybę⁵. Rusų valdžia manė, kad kaip tik agitacija patraukė į sukilimą daug valstiečių⁶.

---

¹ A. Janulaitis, *Mikalojus Akelaitis*, Vilnius, 1969.

² K. R. Jurgėla, *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais*, Chicago, 1970.

³ Plačiau žr.: V. Biržiška, Nežinomas lietuvių kalba atsišaukimas, 1863 m., *Mūsų senovė*, 1921, t. 1, kn. 1, p. 172–176; V. Biržiška, Nežinomas lietuviškas atsišaukimas iš 1863 sausio 22 d., *Praeities pabiro*, 1960, p. 158–162; V. Biržiška, Du Vilniaus generolo gubernatoriaus Nazimovo įsakymai, ten pat, p. 163–166; A. Janulaitis, Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai, *Karo archyvas*, Kaunas, 1925, t. 1, p. 209–211; *Prasa tajna z lat 1861–1864*, Wrocław, 1970, cz. 3, s. 195–198.

⁴ Žr.: I. Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuvybė: Katalikų bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2005.

⁵ J. Gieysztor, *Pamiętniki z lat 1857–1865, poprzedzone wspomnieniami osobistemi Tadeusza Korzona*, Wilno, t. 1, 1913, s. 168.

⁶ Žr.: R. Vėbra, *1863–1864-ųjų sukilimo Lietuvoje prologas (1861–1862 m. manifestacijos)*, Vilnius, 1995, p. 34–36.

1861 m. pavasarį po vasario 15(27) d. ir kovo 27 d. (balandžio 8 d.)⁷ kruvinųjų Varšuvos įvykių, pasibaigusių žmonių aukomis, Lietuvoje prasidėjo gedulo mišios, o po jų ir anticarinės manifestacijos, demonstravusios solidarumą su Lenkija ir paramą jos politiniams siekiams. Manifestacijose dalyvavo bajorai, studentai, gimnazistai, amatininkai, tačiau valstietija joms liko abejinga ar net priešiška. Visuomenės patriotinės demonstracijos miestuose be socialinių šūkių bei tikslų tamsiems kaimų gyventojams buvo sunkiai suprantamos⁸. Susirūpinusiems baudžios panaikinimu ir žemės reforma valstiečiams mažai rūpėjo lenkų nepriklausomybės idėja, be to, jie manė, kad manifestacijomis prašoma Dievo atkurti baudžią. Siekdama patraukti valstiečius į savo pusę, bajorija ėmė rengti liaudžiai patriotinius pasilinksminimus, kurie turėjo suartinti luomus ir paneigti gandus apie manifestacijų sąsają su baudžios panaikinimu. Aristokratai, apsirengę valstiečių ar senoviniais lenkų rūbais, pasipuošę patriotine revoliucine simbolika, drauge su valstiečiais, amatininkais, žydais vaišinosi, šoko, giedojo patriotines giesmes, sakė tostus, kalbas.

Kad liaudis suprastų patriotinių manifestacijų turinį, šalia lenkų jose privalėjo būti kažkiek ir liaudies kalbos. Netrukus Lietuvos bažnyčiose, procesijose, eisenose, visuomenės susibūrimuose šalia lenkiškų ėmė rasti lietuviškų agitacinių pamokslų, kalbų, politinių giesmių, ėmė plisti lietuviški atsišaukimai, raštai.

Nuo gegužės mėnesio antrosios pusės Rusijos imperijos Vakarų gubernijose išpopuliarėjo iš Varšuvos atkeliavęs patriotinis himnas „Boże coś Polskę“, kuriuo prašyta Dievo gražinti Lenkijai laisvę. Himnas buvo sukurtas lenkų poeto Alojzy'o Felińskiego 1816 m. Lenkijos Karalystės paskelbimo proga ir papildytas Varšuvos arkivyskupo Antonio Melchioro Fijałkowskio⁹ politinėmis laikotarpio aktualijomis. Rusijos imperijos Vakarų gubernijose atsirado lietuviškų, baltarusiškų, latviškų¹⁰ himno vertimų. Kiekvienas vertėjas įnešdavo į tekstą savo kūrybos, taigi vertimai gerokai skyrėsi. Vis dėlto juose lenkų kova už laisvę dažniausiai buvo siejama su kova už religiją, nes akivaizdu, kad religija buvo ta vertybė, kuriai valstietis nebuvo abejingas.

Lietuvos valstybės istorijos archyvo bylose yra išlikę lietuviškai išverstas patriotinis himnas¹¹. Himnas buvo rastas rusų valdžiai tiriant vieną didžiausių manifestacijų Liub-

⁷ Straipsnio tekste datos nurodomos ir pagal senąjį (Julijaus) ir pagal naująjį (Grigaliaus) kalendorių (senuoju ir naujuoju stiliumi). Nuorodose datos pateiktos pagal senąjį stilių, t. y. tokios, kokios jos yra XIX a. šaltiniuose.

⁸ R. Vėbra, op. cit., p. 29.

⁹ Pastarasis nurodė jį giedoti bažnyčiose visiems lenkų patriotams (*Сборник документов музея Графа М. Н. Муравьева* (toliau – *Сборник документов...*), сост. А. Белецкий, Вильна, 1906, т. 1, с. 202).

¹⁰ Apie agitaciją latvių kalba žr.: Generolo majoro Aleksandro Veimarno pranešimas Vasilijui Dolgorukiui, *Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1863–1864 гг.* (toliau – *Революционный подъем ...*), Москва, 1964, с. 585–586; 380–381; Lepelio zemskinio ispravniko pranešimas Vitebsko gubernatoriui, *ibid.*, p. 587–588.

¹¹ Patriotinės giesmės, rastos per kratas rusų valdžiai tiriant Liublino unijos minėjimą 1861 07 31 Kaune, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI*), f. 378, PS, 1861 m., b. 102r, l. 85–89; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 173 vidaus reikalų ministrui, 1862 02 14, *ibid.*, b. 60, l. 75–77; Toks pats raštas: *Сборник документов...*, p. 228–229.

lino unijai paminėti 1861 m. liepos 31 d. (rugpjūčio 12 d.) Kaune. Pateikiame jo nuorašą:

Giesme

*Diewe kurs musu Karaliste szwenta
Per ilgus amžius apiekoj turejej
Kurs Ja užlajkiėj twirta sawo ranka
Sunkieme wargie gialbetie norejėj.*

Priesz ta Altoriu szaukiem per malone.

Tewiszkia musu sugražink mums Pone.

*Ne senėj mumis atemėj walnasty
O kraujo musu plaukie upe czysta
Kaj sunku ira newaloj paprasty
Kuriems Tewyszke niekad ne sugriszta.*

Priesz ta Altoriu ir t. t.

*Tu Diewe paskuj ant mus zwilkterejej
Už wiera szwenta Lankus pabudynaj
Ir wysam swietuj parodit norejėj
Kad ir warguose garbia Ju auksztynaj.*

Priesz ta Altoriu ir t. t.

*Sugražink mumis senowes twirtibe
Duok gausus wajsius maloningas Tewe.
Duok zgada wysiems mejle ir wienibe
Piarstok korotie užrustintas Diewe.*

Priesz ta Altoriu ir t. t.

*O Diewe kurio deszyne tejsynga
Plieninius ginklus laužo ir trupina
Łauszk neprietelus, mace stebuklinga
Duok mums sulauktie szcziesliwa adina.*

Priesz ta Altoriu ir t. t.

*Diewe szwencziausies per stebuklus Tawo
Attoling nuog mus wajnas ir korones
Łajkik wienibe kajp Aniolus sawo
Wienoj karunoj kataliku žmones.*

Priesz ta Altoriu ir t. t.

*Diewe szwencziauses jog isz Tawo walos
Buwymas swieto ir szczestys paejna
Isztrauk isz sunkios tyronu newalos
Duok mums styprybia duokie ir atmajna.*

Priesz ta Altoriu ir t. t.

*Wiens Tawo žodys gal pabudint žmones
Isz dulkiu žemes ir užlajkit swejkus
Jėj užslužijom ant Tawo korones
Korok mus Pone bet kajp Tewas wejkus.*

Priesz ta Altoriu ir t. t.

Šis himnas buvo spausdintas, o tai leidžia manyti, kad plačiai platintas. Kas jį išvertė, lieka tik spėlioti. „Giesmė“ buvo rasta per kratą pas Vilniaus Šv. Jono bažnyčios vikarą Mykolą Byševskį¹², tad kunigas galėjo būti ir vertėju. Maištingos dvasios M. Byševskis 1861 m. Vilniuje organizavo anticarines manifestacijas. Už tai buvo suimtas, ištremtas, netrukus grįžo, per 1863 m. sukilimą tapo Trakų pavieto sukilėlių komisaru¹³. Be to, Dovydas Fainhauzas rašo, kad per sukilimą Šv. Jono bažnyčios požemiuose kurį laiką veikusi slapta spaustuvė¹⁴.

1861 m. lapkritį lietuviškas patriotinis himnas valdžios buvo aptiktas ir Kaune pas valdininką Vladislavą Ovsianą. Šaltiniuose minima, kad tada konfiskuota apie 500 spausdintų tokio himno egzempliorių. Himną V. Ovsianui pristatė Peterburgo universiteto studentas, manifestacijų organizatorius Raseinių apskrityje Telesforas Nešokotis. Anot D. Fainhauzo, lietuvišką himną jis buvo išspausdinęs Peterburge ir platino jį tarp Raseinių apskrities valstiečių¹⁵. Himno vertėju įtartas Kauno gubernijos sekretorius valstiečių reikalams istorikas Tadas Korzonas, tačiau įtarimas nepasitvirtino¹⁶.

Himną „Bože coś Polskę“ į lietuvių kalbą, atrodo, buvo išvertęs ir 1861–1864 m. lietuviškų agitacinių raštų autorius bei vertėjas M. Akelaitis. Pats kilęs iš Marijampolės apskrities valstiečių, savo lietuvišką himno variantą jis išspausdino knygutėje „Giesmes nabožnos“ (Klaipėda, be metų ir be vietos)¹⁷. Viršelyje pavaizduotas sulaužytas kryžius simbolizavo carizmo persekiotą katalikų religiją. M. Akelaičio vertimo pradžia skambėjo kitaip nei „Giesmė“:

*Diawe, kurs Lankus par amžiu daugibe
Ant sparnu Tawa apiekos neszojėj,
Dawėj jems szłowe ir didzia galibe,
O nuog neszczeszcziu méjlingaj dabojėj.
Kialeme maldas priesz altorius Tawa,
Tewine wałna granžink macie Sawa*¹⁸.

Kad vertimas buvo vėlesnis nei „Giesmė“, rodo „nukopijuotas“ trečiasis „Giesmė“ posmelis.

Dar vieną patriotinio himno variantą įdėtą į rankraštinę knygelę, 1861 m. vasarą tarp žmonių platino Panevėžio kunigai. Šis vertimas vadinosi „Giesmia“ ir prasidėjo žodžiais:

¹² Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 173 vidaus reikalų ministrui, 1862 02 14, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 75–77; Toks pats raštas: *Сборник документов...*, p. 228–229.

¹³ Trakų pavieto sukilėlių vado Maksimilijono Černiako parodymai Vilniaus ypatingajai tardymo komisijai, *Восстание в Литве и Белоруссии, 1863–1864 гг.* (toliau – *Восстание...*), Москва, 1965, c. 171–176.

¹⁴ D. Fainhauz, *1863. Litwa i Białoruś*, Warszawa 1999, s. 44.

¹⁵ *Ibid.*, p. 43.

¹⁶ Kauno gubernatoriaus pranešimas vidaus reikalų ministrui, 1861 11 22, *Революционный подъем...*, p. 380–381; Pulkininko Ivano Skvorcovo pranešimas žandarų šefui, 1862 02 27, *ibid.*, p. 405–408.

¹⁷ V. Biržiška knygelę datuoja 1861 m., be to, jos giesmes neteisingai priskiria A. Baranauskui (žr.: V. Biržiška, *Aleksandrynas*, antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius, 1990, t. 3, p. 363). Knygelės giesmės buvo verstos iš lenkiškos knygelės „Pieśni patriotyczne“, be metų ir be vietos (žr.: Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, Vilnius, 1995, p. 552).

¹⁸ *Giesmes nabožnos*, [Klaipėda, 1861].

*Diewi aukszcousis kurs musu tewinie
Dawe senobej szłowe ir galibe
Ir nuog newales maskoliu abginiej
Atotolidams kožno piktenibej¹⁹.*

Šaltiniuose taip pat likę žinių, kad valstiečius giedoti patriotinį himną iš rašytinio egzemplioriaus mokiusi Skirsnemunės dvarininkė. Kieno tas vertimas, sunku pasakyti²⁰.

Be himno, iš lenkų kalbos lietuviškai verstos ir kitos patriotinės giesmės. Šaltiniuose likęs lenkiškos giesmės „Jeszcze Polska nie zginęła“ lietuviškas perdirbinys²¹. Giesmėje buvo šlovinamas lietuvių ryžtas išlaisvinti lenkų ir lietuvių žemes iš Austrijos, Maskolijų ir Prūsijos, atstatyti jose vienybę ir laisvę:

*Neprapuls musu Tiewini pakoł mes giwinsma
Neprietelus musu Žiames wisus iżnajkinsma,
Nuog Austrioku, Maskolu, Prusu,
Atimsma brągi tiewini musu.
Ejkiem brolej wisi draugiej kur Nemones ploukie
Klaus palokaj ziuriedami koks taj wajskas traukie
Taj Letuwiniokaj, taj brolej musu
Su jejs atimsma tiewini musu. –
Kajptaj gražu pažiurieti blizga dalgiej lances
Stow, ir lauk kajpo muras, Letuwiu powstonces.
Motina musu tiewini szwinta
Mes tawa sunaj, Tu busi atimta –
Ejkim brolej wisi draugi linksmaj giedodami
Najkint tawa neprjetelus palakan gindami
Motina musu tiewini szwinta
Mes tawa sunaj, Tu busi atimta
Ponaj bajoraj, ir mužikaj, bus taj liga^a wiena
Tada wisi pagiedosma karta paskutiniei
Nuog Austrioku, Maskolu, Prusu
Atimsma brongi tiewini musu²².*

(^a Taip tekste)

M. Akelaičio išleistoje knygeleje „Giesmes nabožnos“ yra lietuviškai išversta ir garsi

¹⁹ Pulkininko Henriko Bo raportas Nr. 130 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 29, *LVIIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 111a, l. 31.

²⁰ Vilniaus politinių reikalų tardymo komisijos išvada dėl Skirsnemunės procesijos, įvykusios 1861 08 16, *LVIIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 120, l. 49–64.

²¹ Antai giesmė „Jeszcze Polska nie zginęła“ buvo lietuviškai giedama Vilniuje 1861 m. liepos 31 d., per Liublino unijos minėjimui skirtą pasilinksminimą (Žinios apie pasilinksminimą, vykusį Belmonte liepos 31 d., 1861 08 01, *LVIIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 43, l. 115–116). Ši giesmė buvo įdėta ir į jau minėtą Panevėžio kunigų rankraštinę knygelę.

²² Pulkininko Henriko Bo raportas Nr. 130 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 29, *LVIIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 111a, l. 30. Panašų tekstą išspausdino: A. Janulaitis, *Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai*, p. 209–211.

lenkų religinė giesmė „Bogurodzica“, pavadinta „Giesme pas Marija, Motina Dieva“. Tai seniausia giesmė, nuo XIII–XIV a. giedama per Kalėdas. Ši giesmė Varšuvos revoliucionierių nurodymu Vilniaus, o vėliau ir kitose Lietuvos bažnyčiose pradėta giedoti vietoje patriotinio himno paskelbus krašte karo padėtį (po 1861 m. rugpjūčio 22 d. (rugšėjo 3 d.)). Jos gaida iki tol giedotas patriotinis himnas. Be „Bogurodzicos“, šaltiniuose taip pat minima patriotine intencija giedama psalmė „Bóg nasza ucieczka“.

Patriotinių giesmių „sulietuvinimas“ turėjo įtakos valstiečių elgsenai, ypač kai tokiems giedojimams ėmė talkinti kunigai. Antai šaltiniuose minima, kad 1861 m. birželį Panevėžio gimnazijos kapelionas Alfonsas Kareiva išmokė mokinius lietuviškai giedoti patriotinį himną. Kai mokiniai kas sekmadienį pradėjo jį giedoti bažnyčioje, į giedojimą įsitraukė ir valstiečiai. Spalio 28 d. (lapkričio 9 d.) ir lapkričio 1(13) d. lietuvišką patriotinį himną valstiečiai sugiedojo Krekenavos bažnyčioje drauge su Naujamiesčio klebonu Jonu Balandžiu; atrodo, lietuviškai giedoti žmones jį mokė ir Vosiliškio filijalistas Juozapas Mickevičius²³. Birželio pradžioje lietuviškas himno tekstas pradėtas platinti tarp į Vilniaus Kalvarijas atvykstančių valstiečių, po kelių dienų prie Aušros Vartų jį jau giedojo apie 2000 žmonių²⁴. Likę žinių apie lietuviškus patriotinio himno ir sutartinių giesmių giedojimus Skirsnemunėje, Dusetose ir kt.

Savita sukilimo agitacijos rūšis buvo liaudžiai skirti sukilimo rengėjų agitaciniai atsišaukimai. Juose dažniausiai buvo pateikiama trumpa informacija apie rusų savivaliavimą prieš katalikus ir Katalikų bažnyčią. Pirmieji atsišaukimai lietuvių kalba su sulaužyto kryžiaus piešiniais ir lietuviškais agitaciniais tektais buvo aptikti 1862 m. per Varšuvos kruvinųjų įvykių metines. 1862 m. kovo 4(16) d. ir 19(31) d. keturi tokie spausdinti plakatai buvo rasti priklijuoti ant Šiaulių ir Šaukėnų bažnyčių, balandžio 8(20) d. – ant Šiluvos, Šiaulių, Gruzdžių, Kužių filijos, Kurtuvėnų, Pakapės bažnyčių ir Tytuvėnų bernardinų vienuolyno koplyčios, balandžio 22 d. (gegužės 4 d.) – ant Meškuičių, liepos 7(19) d. – ant Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno koplyčios. Liepos 15(27) d. medinis kryželis su perpus perpjautu Išganytoju ir lentelė su agitaciniu tekstu buvo prikaltas prie kryžiaus ties keliu į Kuršėnus, per du varstus nuo Šiaulių²⁵.

Atsišaukimai buvo parašyti spausdintomis raudonomis, mėlynomis, rudomis raidėmis, įvairių spalvų buvo ir kryžiai bei erškėčių vainikai ant jų. Kelis pacituosime.

Atsišaukimas, rastas kovo 4(16) d. ant Šiaulių bažnyčios (kopija):

BROLEJ ŽIAMAJCZIAJ. O TEJ MATOT, KRIŽIUS SUKAPOTAS MIESTI WARSZUWOJ, – (1861 M. – 8 BALANDI). POTAN KRIŽIU UŽMUSZA 20 ŽMONIU IR WIENA KUNIEGA ANT MAĻDU MASKOLAJ. POTAM; JSZNEWOŽIJA BAŽNICZIES, TEJ IRA: JSZPLESZIE SZWENTUS DAJKTUS, JSZWERTIE AĻTORIUS, PADARI RAZBAJUZ – JOSI BAŽNICZIOSI MASKOLAJ, TEJP KAD PALIKA KRAUS, IR ASZARAS, (1861 M: 3 SPALI). UŽ TAJ UŽDARI WYSAS BAŽNICZIES WARSZUWO.

²³ Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 1545 vidaus reikalų ministrui, 1861 11 11, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 43a, l. 45–47; Kauno zemskinio ispravniko raštas Nr. 347 Kauno gubernijos karo viršininkui, 1861 10 14, *ibid.*, b. 108, l. 5–6.

²⁴ Vilniaus policmeisterio pranešimai Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 05–1862 08, *ibid.*, b. 43.

²⁵ Kauno gubernatoriaus pranešimai Vilniaus generalgubernatoriui apie žemaitiškus agitacinius atsišaukimus, 1862 03 15–08 01, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – *MAB RS*), f. 22–4, l. 1–41.

Atsišaukimo tekstas ant Šaukėnų bažnyčios kovo 19(31) d. (originalas):

„Brolej Żemajcziaj! O taj Kriżius sukapotas Maskolajs Warszawoj 1861 metuse 8 Bałandī. Tada užmšsza beskajtlaus žmoniu, wiena kuniga ir nuplesze bażniczes. Delto szaukieties pri Diewa kad yszgialbetu nu maskolu nepretelu wierus musu“²⁶.

Atsišaukimas ant Pakapės, Šiluvos, Gruzdžių bažnyčių balandžio 8(20) d. (originalas):

SUSIMILK ANT MUSU WIESZPATIE. BROLEJ ŻIAMAJTĖJ. TAS PARKAPOTAS KRIŻIUS IRA PAWEJKSŁU PARSEKIOIMA NUOG MASKOLU MUSU WIEROS MUSU BAŻNICZES S^w IR MUSU BROLU. IRA CZE ISZŚTATITAS KAD ATMINTUMET JOG SZIA DIENA PAZNOCZITA NUOG BAŻNICZES S^w ANT MAŁDOS UŻ KIENTANCZIUS BROLUS KALINICZIOSE UŻ MUSU WIERA IR TIKRA TEJSIBE. TEJPOGI KAD MESTUMET WISOKIUS BŁOGUS SENUS PAPRATIMUS, GIWENTUMET ZGADOJ IR WIENIBEJ, TURETUMET WIERA NODIEJE IR MEJLE. O UŻ TIKRA PAGAL ŻODZIU WIESZPATIES DIEWA NEUŻILGA ANT JUNSU ŻIAMES ISZWISTE KARALISTE DIEWA IR JO TEJSIBE²⁷.

Atsišaukimų, rastų balandžio 8 (20) d. ant Šiaulių, Kužių, Kurtuvėnų bažnyčių, Tytuvėnų koplyčios, balandžio 22 d. (gegužės 4 d.) – ant Meškuičių bažnyčios ir liepos 7 (19) d. – ant Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno koplyčios, turinys buvo beveik analogiškas ką tik cituotajam, tik jame nebuvo teksto dalies: IRA CZE ISZŚTATITAS [...] SENUS PAPRATIMUS²⁸.

Dėl atsišaukimų ant bažnyčių rusų valdžia išskėlė bylą. Įtarta, kad atsišaukimą ant Tytuvėnų bernardinų vienuolyno koplyčios išplatino iš Kauno gubernijos kilęs Karolis Savičkis, dirbęs Varšuvoje akmenskaldžiu statant tiltą ir balandžio mėnesį atvykęs atostogų pas seserį, lankęsis Tytuvėnuose, tačiau jo surasti ir išardyti nepavyko²⁹.

Revoliucionieriai rengė, leido valstiečiams ir kitokius, tarp jų periodinius, agitacinius raštus, kuriuose atsispindėjo įvairių revoliucinių sluoksnių politinės platformos. Nuosaikiosios pakraipos agitaciniuose raštuose (kaip antai baltarusiški eiluoiti laikraštukai „Hutorka dwóch susiedou“, „Hutorka staraho Dzieda na Bielarusi“) buvo skatinama valstiečių ir ponų santarvė, stiprios ir vieningos katalikų valstybės atkūrimas per caro malones. Radikaliųjų pažiūrų raštuose (laikraštukas „Muzyckaja prauda“) valstiečiai raginti nepasitikėti dvarininkais, caru, rusų valdžia, nemokėti mokesčių, pasipriešinti rekrūtų ėmimui ir ginkluota kova išsikovoti žemę, asmens ir tikėjimo laisvę atkurtoje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje.

Lietuviško agitacinio kūrinio autorius M. Akelaitis atstovavo nuosaikiajai pakraipai. Raštą „Gromata Wylniaus Senelio“ jis parašė 1861 m. Vilniuje kovo mėnesį.

²⁶ Faksimilė atspausdinta: Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 г.г. в пределах Северо-Западного края (toliau – Архивные материалы...), сост. А. И. Миловидов, *Виленский временник*, Вильна, 1913, кн. 6, ч. 1, с. 129.

²⁷ Atspausdintą faksimilę žr.: *ibid.*, p. 49; Kauno gubernatoriaus pranešimas Nr. 893 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 04 19, *ibid.*, p. 58.

²⁸ Jo originalą žr.: Kauno gubernatoriaus pranešimai Vilniaus generalgubernatoriui apie žemaitiškus agitacinius atsišaukimus, 1862 03 15–08 01, *MAB RS*, f. 22–4.

²⁹ K. J. Jurgėla, *op. cit.*, p. 198–199.

Jame pasakojo apie Varšuvoje į Žemės ūkio draugijos suvažiavimą susirinkusių Lenkijos dvarininkų svarstymus, kaip palengvinti valstiečių dalią ir žemės išpirkimą. Žmonės meldėsi karmelitų bažnyčioje, po to ėjo padėkoti ponams už rūpestį. Beeinant pro bernardinų bažnyčią, iš kurios tuo metu su bažnytiniais rekvizitais išėjo laidotuvių procesija, žmonų srautai susimaišė. Tada minią puolė „maskoliai“, nužudė 5 žmones, sulaužė procesijos kryžių, sukapojo šventus paveikslus, sumušė kunigą. Toliau informavo, kad Lenkijos dvarininkai parengė laišką carui, kuriame prašė gražinti buvusią Tėvynę. Po laišku pasirašė visų luomų Lenkijos žmonės. „Gromata“ ragino ir lietuvių valstiečius pasirašyti po tokiu raštu³⁰.

Prie „Gromatos“ buvo pridėta eiliuota „Pasaka senelio. Surasze Wargdienelis izs Lietuwos“. „Pasaka“ buvo baltarusišku eilių „Hutorka staraho Dzieda na Biełarusi“ vertimas³¹, bylojantis apie šlovingas jungtinės valstybės laisvės kovas, rusų okupantų nedorybes, apgaulingą caro žemės reformą, prancūzų geranoriškumą ir raginantis vienytis su lenkais:

*Prie Lanku wisi szaukimes
Isz vieno prie ju glauskimes:
Ba su Lankajs kajp sutiksim,
Szlektomis bajorais liksim*³².

Beliko šiuos kūrinius išspausdinti, ir čia pasitaikė gera proga. Netrukus M. Ake-laitį aplankė Raseinių apskrityje gyvenęs Kijevo universiteto studentas Bronislovas Bucevičius, kuris apsiėmė atspausdinti raštus Klaipėdoje, Prūsijoje. Minėtų raštų spausdinimo peripetijas aprašė A. Janulaitis³³, tačiau jo pasakojimas yra labai netikslus, todėl įvykius nušviesime pagal archyvinius šaltinius³⁴.

³⁰ 1861 m. vasario 15 d. varšuviečių manifestacija siekė paveikti į Žemės ūkio draugijos suvažiavimą susirinkusią bajoriją, kad toji viešai paskelbtų apie tautos nepriklausomybės siekį. Draugija buvo vienintelė Lenkijos gyventojų (žemvaldžių) organizacija, skelbusi save tikrąja lenkų valdžia ir priskyrusi sau tautos atstovavimo teisę. Įsikišus rusų kariuomenei, manifestacija pasibaigė 5 žmonių aukomis. Vasario 16 d. draugija išsiuntė raštą carui, kuriame išsakė laisvės ir tautinio atskirumo viltį, prašydama Lenkijai caro malonės.

³¹ Plg. šiuos du raštus: A. Janulaitis, Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai.

³² Raštų originalai yra: *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 16, d. 2, l. 5–18. Abu šie raštai publikuoti: A. Janulaitis, Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai, p. 213–216. Jų rusiškas vertimas yra: *Сборник документов...*, p. 33–35.

³³ A. Janulaitis, op. cit., p. 53–57.

³⁴ Rusijos konsulo Klaipėdoje raštas Rusijos pasienio su Prūsija reikalų komisarui, 1861 05 20, *Революционный подъем ...*, p. 21–22; Prūsijos policijos seržanto Albrechto raportas, 1861 05 31, 1861 08 21, *ibid.*, p. 22–24, 25 (šaltinių publikacijoje neteisingai nurodytas raporto adresatas); Bronislovo Bucevičiaus parodymai Vilniaus tardymo komisijai, 1861 11 07, *ibid.*, p. 25–27; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas žandarų šefui, 1862 01 26, *ibid.*, p. 27–29; Vilniaus tardymo komisijos raportas Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 05 21, *ibid.*, p. 30; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 517 Vilniaus tardymo komisijai, 1861 07 24, *Сборник документов...*, p. 81–82; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1620 žandarų šefui, 1861 12 22, *ibid.*, p. 226–227; Pulkinko Ivano Skvorcovo raštas Nr. 363 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 12 08, *ibid.*, p. 221–222; Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 98, 100, 102 vidaus reikalų ministrui, Vilniaus komendantui ir Kauno gubernatoriui, 1862 01 26, *Архивные материалы...*, p. 6–10.

Tuo metu Klaipėdoje veikė būrelis žmonių, kurie buvo ryšininkai tarp Raseinių apskrities dvarininkų ir užsienio (Paryžiaus, Poznanės ir kt.) pergabenant draudžiamus raštus ir korespondenciją. Pagrindinis asmuo tarp jų buvo laikrodžių meistras Ruikovičius, kilęs nuo Raseinių ir po 1830–1831 m. sukilimo apsigyvenęs Klaipėdoje, jam talkino pirklys Šulcas ir suinteresuotų dvarininkų valstiečiai (Jonas Katutis, Magdalena Šimkienė ir Marcijona Gicienė). Lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais panašūs ryšininkai iš Prūsijos gabenoti į Lietuvą uždraustas knygas.

B. Bucevičius su M. Akelaičio raštais išvyko namo į Raseinių apskritį, Judrėnų dvarą netoli Švėkšnos. Pakeliui sustojo pas Raseinių apskrities Paragaudžio dvarininką Antaną Montvilą, kurio paprašė jį palydėti į Klaipėdą. Atrodo, kad A. Montvila Klaipėdą gerai pažinojo ir turėjo ten reikalingų ryšių. Talkinant Ruikovičiui pas spaustuvininką Horchą jaunuoliai suderėjo išspausdinti 10 tūkst. egzempliorių agitacinių M. Akelaičio kūrinių už 55 sidabro rb.

Apie B. Bucevičiaus užsakymą sužinojo Ruikovičiaus pasitikėjimą įgijęs Prūsijos policijos seržantas Albrechtas, kuris apie tai pranešė Rusijos konsului Klaipėdoje, o tas – rusų administracijai pasienyje ir Lietuvoje. A. Montvila ir B. Bucevičius buvo areštuoti ir kvosti. Prabuvenus 4 mėnesius Vilniaus kalėjime, B. Bucevičius prisipažino, kad lietuviškus raštus išleisti jo prašė M. Akelaitis. B. Bucevičius ir A. Montvila buvo paleisti: pirmasis išstremtas į Jaroslavlį valstybės tarnautoju, antrajam paskirta griežta policijos priežiūra. M. Akelaitį norėta suimti, jo ieškota, tačiau jis jau buvo emigravęs į Paryžių³⁵.

Prasidėjus sukilimui, 1863 m. M. Akelaitis grįžo iš užsienio į Augustavo guberniją, gimtąją lietuviškąją Užnemunę, kuri tuo metu priklausė Lenkijos Karalystei, ir tapo Augustavo vaivadijos sukilėlių komisaro padėjėju. Jo rūpesčiu 1864 m. pradžioje čia pasirodė lietuviški agitaciniai spaudiniai – į kovą už tikėjimą, žemę ir laisvę agituojantys atsišaukimai „Gromata Lenku Rando lejsta int musu žmonis“, „Wiraj kiemionis“, Lietuvai skirtas pastarojo atsišaukimo 1864 m. vasario 10(22) d. variantas „Mieli Brolej, kurie sermegas dewite, kajmuose giwenate ir sawo rankomis dirwa arete“³⁶. 1864 m. vasario 1 d. M. Akelaitis lenkų Laikinosios tautinės vyriausybės pavedimu išleido

³⁵ Sužinota tik, kad jis 1860 m. vasarį–rugsėį gyveno Rietave pas kunigaikštį Irenėją Oginskį, čia rašė botanikos vadovėlį ir sudarinėjo priežodžių žemaičių tarme rinkinį. Rugsėį išvyko į Vilnių pas generolą leitenantą Jegorą Vrangelį, kuris buvo Vilniaus švietimo apygardos globėju, su I. Oginskio rekomendacija tikėjosi gauti parapijos mokytojo vietą. Tos vietos jam gauti nepavyko, tad liko Vilniuje dirbti „Kurjer Wileński“ („Виленский Вестник“) redakcijoje, rašė straipsnius, pasirašinėdamas „muziku iš Marijampolės“. 1861 m. apsigyveno Kauno aps., Surviliškyje, pas taikos tarpininką Joną Kudrevičių, dirbo jo sekretoriumi. Vėliau buvojo pas dvarininką Adomą Medekšą; netoli Kauno, Vilkijoje, persikėlė per Nemuną į Lenkijos Karalystę, nuvyko pas dvarininką Gawrońskį į jo dvarą Marijampolės aps. Netrukus per Prūsiją pasitraukė į Paryžių, ten buvo jau 1862 m. pradžioje.

³⁶ Manoma, kad kaip tik šitas atsišaukimas buvo rastas Raseinių apskrityje 1864 m. balandžio 5 d. priklijuotas prie rusų uždarytos Balsių bažnyčios durų ir prie pakelės stulpo netoli Kražių, o balandžio 6 d. – ant Pašilės bažnyčios tvoros (žr.: *Восстание в Литве и Белоруссии*, Москва, 1965, c. 263–264). Kelios dešimtys šio atsišaukimo egzempliorių konfiskuota pas 1864 m. balandį netoli Prūsijos sienos sulaikytą buvusį Tauragės pasienio sargybinį Mozę Mazniaką. Ant vieno iš konfiskuotų egzempliorių yra užrašas: „Rasta Raseinių apskrityje“ (*LVI*A, f. 378, PS, 1861 m., b. 633, l. 14).

laikraštuką „Žinia apej Lenku wajna su Maskolejs“, pasirašytą „Cziuoderiszkiu Mi-kaļojus“. Išėjo du laikraštuko numeriai: 1864 m. vasario 1(13) ir kovo 1(13) d. Pirma- jame, kurio faksimilę yra paskelbęs A. Janulaitis, daugiausia aprašyti 1863 m. Lenkijos sukilėlių mūšiai su rusais, gubernijos gyventojai raginami aktyviau kovoti sukilime³⁷.

Sukilimo metu Lietuvos bei Lenkijos sukilėlių vadovybė liaudies kalbą padarė oficia- lia savo raštų kalba. Lietuvos gyventojams į lietuvių kalbą ji išvertė svarbiausius raštus – 1863 m. sausio 10(22) d. dekretus valstiečiams apie laisvės ir žemės suteikimą ir apie tai, kad Lietuvos bežemiai, kurie dalyvaus sukilime, gausią žemės, o sausio 20 d. (vasa- rio 1 d.) – lenkų Laikinosios tautinės vyriausybės manifestą. Augustavo gubernijos lietu- vių valstiečiams 1864 m. vasario 12(24) d. lietuviškai paskelbė įsakymą apie ponų su- rinkto iš jų čišo gražinimą³⁸ ir įspėjo, kad nepadėtų rusams ir neišduotų lenkų kovotojų, nes antraip bus baudžiami mirtimi³⁹.

Rusų valdžia irgi greitai suprato, kad liaudį naudinga nuteikinti jos kalba. 1861 m. valdžios įsakymu bažnyčiose kunigai valstiečius lietuviškai perspėdavo negiedoti patrio- tinių giesmių⁴⁰, dėl to pasitaikydavo atvejų, kai valstiečiai įskųsdavo dvarininkus rusų valdžiai, kad tie verčia juos mokytis patriotinį himną ir jį giedoti bažnyčiose⁴¹. 1861 m. liepą Vidaus reikalų ministerija siūlė Liaudies švietimo ministerijai platinti knygeles liaudies kalba ir taip silpninti lenkų politinę propagandą Vakarų gubernijose⁴².

1863 m. kovo mėn. Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas nurodė svar- biausius vyriausybės potvarkius Kauno gubernijoje išversti į lietuvių kalbą⁴³. 1863 m. kovo 6(18) d. lietuviškai buvo paskelbtas caro įsakymas dėl skirtinės žemės išpirkimo padedant vyriausybei (dėl kovo 1(13) d. „Nuostatų“ įgyvendinimo), valdžios nurodymu parengtas 1863 m. rugsėjo 6(18) d. Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus ganytojiškas laiškas prieš sukilimą⁴⁴ ir kt.

IŠVADOS

1. Politinio patriotinio sąjūdžio ir 1863 m. sukilimo metais lietuvių kalba revoliucinių

³⁷ *Prasa tajna z lat 1861–1864*, p. 195–198; A. Janulaitis, Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai, p. 232; A. Janulaitis, op. cit., p. 59.

³⁸ Vienas tokio įsakymo egzempliorius buvo konfiskuotas pas M. Mazniaką (žr. 36 nuorodą).

³⁹ Žr.: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2: 1861–1917, Vilnius, 1965, p. 47–50; *Восемануе...*, p. 321; A. Janulaitis, Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai, p. 207–232.

⁴⁰ Kauno vicegubernatoriaus raštas Nr. 1080 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 09 14, *LVIIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 143–144.

⁴¹ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1503 vidaus reikalų ministrui, 1861 12 09, *LVIIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 309–310; Vilniaus politinių reikalų tardymo komisijos išvada dėl Skirsnemunės procesijos, įvykusios 1861 08 16, *ibid.*, b. 120, l. 49–64.

⁴² Vidaus reikalų ministerijos ataskaita Ypatingajam komitetui, 1861 07, ne vėliau 14 d., *Революционный подъем ...*, p. 41–45.

⁴³ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 470 Kauno gubernatoriui, 1863 03 13, *Архивные материалы...*, p. 318.

⁴⁴ Žr.: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2: 1861–1917, p. 52; M. Valančius, *Ganytojiški laišakai*, parengė V. Merkys, B. Vanagienė, Vilnius, 2000, p. 167–170; V. Biržiška, Du Vilniaus generolo gubernatoriaus Nazimovo įsakymai, p. 165–166.

jėgų, taip pat ir rusų valdžios, buvo vartojama kaip politinės agitacijos priemonė, siekiant patraukti į savo pusę valstiečius. Žodinei agitacijai priskirtini agitaciniai pamokslai, kalbos, tostai, patriotinės giesmės, rusų valdžios perspėjimai valstiečiams dėl visuomeninės laikysenos. Rašytinę agitaciją sudarė revoliuciniai atsišaukimai, periodiniai raštai, lenkiškų patriotinių giesmių vertimai, Lietuvos ir Lenkijos sukilėlių vadovybės, rusų valdžios oficialūs potvarkiai, jos nurodymu parengti Bažnyčios vadovų raštai.

2. Agitaciniuose sukilimo rengėjų tekstuose valstiečiams jų kalba buvo aiškinama manifestacijų ir sukilimo esmė bei nauda, informuojama apie religijos persekiojimą, valstiečiai raginami kovoti su okupantais už tėvynės, religijos, asmens laisvę, žemę, kviečiami vienytis su lenkais, dvarininkais, nepaklusiems išsakomi grasinimai. Kai kurie tekstai atspindėjo skirtingų revoliucinių sluoksnių politines platformas.

3. Agitacija už sukilimą lietuvių kalba turėjo įtakos valstiečių elgsenai, ypač kai į ją įsitraukė dvasininkija. Kažkiek juos paveikė ir rusų valdžios agitacija prieš sukilimą.

Gauta 2006 05 12

Parengta 2006 06 14

Ieva Šenavičienė

LITHUANIAN LANGUAGE IN THE AGITATION MESSAGES OF THE 1863 UPRISING

S u m m a r y

The goal of the article is to define the place of folk's – Lithuanian – language in the agitation messages. The main forms of particular agitation are discussed, original translations of the leading patriotic hymns into Lithuanian are presented.

During the years of political patriotic movement and the uprising of 1863, Lithuanian language was used both by revolutionary forces and by Russian authorities as a tool of political agitation, with the intent to win the peasants over. Agitative sermons would be preached as well as similar speeches would be held, patriotic songs would be sung in Lithuanian. Likewise Russian government used Lithuanian to proclaim the admonitions regarding the peasants' social attitude. The written agitation messages included revolutionary proclamations and translations of Polish patriotic hymns, official decrees of the Lithuanian and Polish rebel command, as well as pronouncements of Russian authorities and papers of the Church leadership formulated under their direction.

In the Lithuanian agitative texts prepared by the uprising organisers, peasants were addressed, explaining the essence of manifestation and insurrectionary benefit, providing information on religion's persecution. Hereby peasants were encouraged to fight against the invaders for land, for freedom of Homeland and religion. Provincials were called for solidarity with Polish and landlords, and were threatened for disobedience. Some of the texts revealed political platforms of different revolutionary strata.

The peasants' attitude was influenced by the insurrectionary agitation in the native language, especially when clergy got involved into it. A similar impact was achieved also by the counterrevolutionary agitation of Russian authorities.